

UDK 316–05 Bourdieu, P.
316.2:316.7
316.7:316.2–05 Bourdieu, P.

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 3. svibnja 2002.
Prihvaćeno: 1. lipnja 2002.

Pierre Bourdieu. Sociologija i angažman

Rade Kalanj

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

Tekst se bavi sintetičkim prikazom socioloških ideja i javnih angažmana (intelektualnih borbi) Pierrea Bourdieua, jednog od najznačajnijih sociologa druge polovice 20. stoljeća. Prvo se analiziraju kulturno–teorijske okolnosti (konjunktura) koje su utjecale na Bourdieuov intelektualni profil (marksizam strukturalizam, durkheimizam), a potom se elaboriraju njegovi glavni i originalni prinosi sociološkoj znanosti. Pokazuje se da je Bourdieu pripadnik one sociološke orijentacije koju jedni nazivaju strukturalističkim konstruktivizmom, drugi konstruktivističkim realizmom, a treći refleksivnom sociologijom. U tom se smislu problematiziraju bitni pojmovi njegove sociologije, osobito pojmovi habitusa, polja, povijesnog djelovanja, kapitala, refleksivnosti, reprodukcije i distinkcije. Inzistira se na duboko socijalnoj angažiranosti Bourdieuovih pogleda i s tim se u vezi poklanja osobita pozornost njegovim, koliko izazovnim toliko i spornim stajalištima o globalizaciji, neoliberalizmu i medijskoj sferi.

Ključne riječi: distinkcija, dominacija, društveni prostor, habitus, legitimna kultura, polje, obrazovanje, reprodukcija, simboličko nasilje, ukus

IZVORIŠTA INTELEKTUALNOG PROFILA

U gotovo svim pregledima suvremene sociološke misli susrest ćemo se s ocjenama koje Pierrea Bourdieua uvrštavaju među najznačajnije sociologe druge polovice dvadesetog stoljeća. Pri tome se polazi kako od njegova bitnog doprinosa sociološkoj znanosti tako i od intenzivnog, dapače borbenog javnog angažmana kojim je sve do smrti (23. siječnja 2002) uznemiravo i ljutio dijelove akademske zajednice, čimbenike političke moći i, osobito, aktere medijskog pogona. Taj je angažman od sredine devedesetih godina, u fazi neoliberalnog trijumfa, bio toliko naglašen da je donekle zasjenio Bourdieuov znanstveno–sociološki profil, ali nikada nije doveo u pitanje glavne vrijednosti njegova djela. A one su viševerzne. Da bismo ih razumjeli moramo imati na umu tri okolnosti: biografsku podlogu njihove specifičnosti, intelektualnu konstelaciju koja ih je uvjetovala i oblikovanje vlastitog teorijsko–istraživačkog smjera.

Biografska dimenzija možda i ne bi bila toliko važna da je sam Bourdieu nije često isticao kao jedan od određujućih faktora koji su utjecali na njegove poglede, intelektualni senzibilitet i predmetno–tematske sociološke interese (Bourdieu, 2001:184–219; Dortier, 2002:3–9). Rođen je 1930. godine u malom provincijskom mjestu Denguin (Visoki Pirineji), u socijalno skromnoj obitelji poštanskog službenika. Kao »provincijalac skromna porijekla« školuje se na prestižnom pariškom liceju Louis–le–Grand, a potom dospijeva na l'École normale supérieure, elitnu visokoobrazovnu ustanovu francuske znanosti, kulture i intelektualne reprodukcije. U toj elitističkoj sredini Bourdieu je, prema vlastitom svjedočenju, dubinski iskusio pravo značenje sociokulturne inferiornosti. Uočio je naime da se njegovi kolege buržoaskog porijekla vrlo lako, komotno, bez ikakva naprezanja kreću u intelektualnom polju, da im je diskurs

tečan i opušten, da o svemu mogu izricati pojmovno–teorijske sudove koji su intelektualno impresivni ali sadržajno šuplji i skolastički umišljeni. Ta proživljena sociokulturna distinkcija usjekla se u njegov reflektivni habitus kao trajna idiosinkrazija prema intelektualnim strategijama koje, očarane automatizmom vlastite reprodukcije, zabavljaju socijalne pozicije i dispozicije koje stoje u pozadini njihove legitimnosti. Tako se biografsko–socijalna činjenica oblikovala kao snažan motiv i nit vodilja jedne vrhunske znanstveno–teorijske karijere. Ona počinje kratkotrajnim gimnazijskim nastavnikovanjem, nastavlja se dvogodišnjom asistenturom na Filozofskom fakultetu u Alžiru, profesurom na Filozofskom fakultetu u Lilleu, funkcijom voditelja studija na l'École pratique des hautes études u Parizu i uređivanjem časopisa *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vrhunac karijere dosegnut je 1981. godine, kada je Bourdieu imenovan profesorom katedre za sociologiju na Collège de France, gdje se izabiru samo oni Francuzi koji su u svojim znanstvenim područjima postigli neosporni nacionalni i međunarodni renome.

No taj akademski posao, ispunjen širokim rasponom istraživačkih i teorijsko–spisateljskih ostvarenja, popraćen je i neumornim angažmanom u povodu najrazličitijih pitanja javnog života (Leroux, 1998). Kronika tog angažmana iznimno je bogata i bilo bi teško pobrojiti sve prigode u kojima je Bourdieu iskazivao svoja opredjeljenja. Kada je u Poljskoj uvedeneo ratno stanje branio je »Solidarnosc«. Zalagao se za reformu obrazovanja u Francuskoj i vodio vladinu komisiju za elaboraciju obrazovnih sadržaja. Pridružujući se štrajku željezničara izgovorio je poruku: »Ovdje sam kako bih izrazio svoju podršku svima koji se već tri tjedna bore protiv uništenja jedne civilizacije« (Leroux, 1998:56). Utemeljuje izdavačku kuću Liber–Raison d'agir koja objavljuje popularne, lako dostupne i aktivistički intonirane knjige različitih aktualanih sadržaja. Zalažući se za europsku državu blagostanja polemizira s predsjednikom Bundesbanke Tietmeyerom, koji mu odgovara: »Svijet nije tako jednostavan kao što se misli« (Tietmeyer, 1998). Brani pisca Salmana Rushdiea kojeg su šiitski religijski fundamentalisti u Iranu osudili na smrt, a brojnim peticijama i člancima daje podršku djelovanju alžirskih intelektualaca. Zaokupljen obrazovnom problematikom osniva Udruženje za promišljanje visokog obrazovanja i istraživanja (ARESER), preko kojeg obznanjuje svoje dijagnoze i prijedloge za rekonstrukciju »ugroženog sveučilišta«. Podržava prosvjede nezaposlenih i obraća im se riječima: »Pokret nezaposlenih društveno je čudo« (Brochier, 1991:23). Razočaran europskom socijaldemokratskom politikom nemilosrdno kritizira »neoliberalnu trojku« Blair–Jospin–Schröder i iznosi ideju o »ljevcu ljevice«. Ukratko, riječ je ne samo o velikom istraživaču–znanstveniku nego i intelektualcu koji je, intervenirajući u javnim debatama, energično slijedio tradiciju Zole i Sartrea u doba pluralističkog posibilizma i epistemološkog relativizma. Pripadnost toj tradiciji formulirao je na sljedeći način: »Ono što zagovaram jest mogućnost i nužnost intelektualne kritike. Zbiljska je demokracija nemoguća bez istinske kritičke protumoći. Intelektualac je, unutar toga, samo jedna, ali prvorazredna protumoć« (Ferenczi, 2002:29).

Konstelacija socioloških ideja u kojoj se, na početku svoga misaonog puta, krajem pedesetih i tijekom šezdesetih godina »zatekao« Bourdieu mogla bi se opisati kao susret i međusobna polemička napetost triju orijentacija: **marksizma, strukturalizma i durkheimizma** (Pinto, 1998:19–42; Martucelli, 1999:108–141; Bourdieu, 2001; Singly, 2002:90–95). Prisutnost marksizma u Francuskoj počivala je na onoj tradiciji koja se obično naziva »kulturom ljevice«. To je, u francuskom ambijentu, vrlo značajna,

utjecajna i heterogena tradicija koja obuhvaća različita teorijsko–interpretativna nagruća i politička usmjerenja, od ortodoksnog, dijamatovskog marksizma, povezanog s izrazito dogmatskim stajalištima francuskih komunista, preko kritičkog i antidogmatskog marksizma jednog Henria Lefebvrea, antropološko–egzistencijalistički intoniranog marksizma nadahnutog filozofskim i socijalno–političkim pogledima Jeana Paula Sartrea, do strukturalističkog marksizma Louisa Althussera. Iako nije imao osobito snažnu poziciju u akademskom intelektualnom životu, marksizam je prepoznatljivo utjecao na način mišljenja i teorijsku kulturu niza generacija francuske inteligencije. U sociologiji je njegov odjek najvidljiviji na tematizacijama povijesnih procesa, tumačenju društvenih sukoba, kritici kapitalizma i elaboraciji globalne teorije društva. Krajem šezdesetih taj je odjek počeo slabiti, ali je u misaonoj strukturi mnogih sociologa formiranih u njegovu ključu ostavio »tragove« koji sukonstituiraju njihov diskurs.

Strukturalizam je u francuskom kulturno–teorijskom kontekstu dosegao najvišu razinu konceptualizacije i analitičke primjene. Stoga nije nikakvo pretjerivanje kad se njegova pojava karakterizira kao **francuska strukturalistička škola**. Njezina su izvorišta u strukturalnoj lingvistici i antropologiji, ali su joj utjecaji bili znatno širi od tih disciplina i zahvatili su gotovo sve društvene i humanističke znanosti. Zahvaljujući imponantnom djelu Claudea Lévi Straussa strukturalistička se paradigma oblikovala kao sklop epistemoloških i metodoloških načela u kojima su istraživači i teoretičari društva pronašli jamstvo koherentnosti i znanstvenosti. Najviše ih je privukla temeljna postavka da analizirani predmet valja promatrati kao totalitet koji se može opisivati i formalizirati polazeći od elemeneta koji ga tvore i njihovih odnosa međuzavisnosti. Pokazati koherentnost i vremensku trajnost totaliteta – to je jedna od ključnih spoznajnih intencija strukturalističke metode. Inzistira se na sinkronijskoj dimenziji i trenutačnoj deskripciji proučavanog predmeta, a njegova evolucija u vremenu, njegova historičnost, smatra se nebitnom za pouzdani znanstveni uvid. Za razumijevanje društva i individualnih aktera, subjekata, bitna je spoznaja struktura a ne povijesnih procesa koji su genetički prethodili »sadašnjem stanju«. Reakcije na taj strukturalistički rigorizam ili »strukturalističku ortodoksiju« bile su posve očekivane i njihov se glavni cilj sastojao u tome da, naspram »dominacije struktura«, afirmiraju subjektivnu i povijesnu dimenziju ljudskog djelovanja. Te su kritičke reakcije, jednako kao i poststrukturalističke revizije sedamdesetih i kasnijih godina, znatno omekšale ahistoričnost strukturalističkog pristupa, ali svi oni koji su u svom intelektualnom formiranju okusili njegovu konceptulnu privlačnost ostali su ponešto dužni toj školi mišljenja.

Durkheimizam je bitna sastavnica francuske i, dakako, svjetske sociološke tradicije. No u okvirima francuske akademske intelektualnosti sudbina njegove prisutnosti prilično je ćudljiva (Wacquant, 1995: 646:660). On je nacionalna kulturno–teorijska veličina, ali s vrlo promjenjivim interpretativnim odjecima u sociološkom mišljenju i istraživanju. Poslije Durkheimove smrti, u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, durkheimizam je intenzivno živio u djelima markantnih sljedbenika (Marcela Maussa, Mauricea Halbwaksa, Paula Fauconneta, Luciena Lévy Bruhlea, Georgesa Davya, Celestina Bougléa, Gastona Richarda, Françoisa Simianda), koji su ga konceptijski nadograđivali i primjenjivali u širokom spektru socioloških, antropoloških i etnoloških istraživanja. Međutim, od drugog svjetskog rata pa sve do početka šezdesetih godina durkheimizam je izrazito potisnut u pozadinu sociološkog zanata. Jedan od

razloga svakako leži u činjenici da su ga značajni mislioci, poput Sartrea i Raymonda Arona, proglasili »ponešto totalitarnim« i prišili mu etiketu »filozofije bez subjekta«. Drugi je razlog povezan s tada marginalnim akademskim statusom sociološke znanosti, podređene »dominantnom modelu scijentizma« koji je u Francusku dospio iz Amerike posredstvom Paula Lazarsfelda.

Durkheimizam je početkom šezdesetih godina rehabilitiran ponajviše zaslugom strukturalne antropologije C. L. Straussa. No ta rehabilitacija nije bila jednostavna jer se morala sukobiti s institucionalnim pozicijama i shvaćanjima uglednih protagonista sociološke discipline. Sorbonskim je socijalnoznanstvenim ambijentom, na »posve despotски način«, vladao Georges Gurvitch, koji je sociologiju podijelio na specijalnosti i specijaliste i tako stvorio zatvoreni svijet pripisanih mjesta, zadataka i kompetencija (Bourdieu, 2001:190). Uz njega je važnu ulogu igrao i socijalni psiholog Jean Stoetzel, voditelj Centra za sociološke studije i najutjecajnija ličnost Nacionalnog centra za znanstvena istraživanja (CNRS). Njegovi su se radovi uglavnom svodili »na osrednju kompilaciju američkih istraživanja javnog mnijenja, na amerikanizirano i scijentističko shvaćanje socijalne psihologije« (Bourdieu, 2001:190). U toj je situaciji jedino Raymond Aron otvarao stanovitu perspektivu nadilaženja Gurvitchove teoriističke sociologije i Stoetzelova amerikaniziranog scijentizma. On nije bio osobito blag prema Durkheimu, ali ga je čvrsto ukotvio u »etape sociološke misli« i pokazao kako bi bez njegova prinosa bilo nemoguće pojmiti svu zbiljnost društvene činjenice (Aron, 1967:316-405). No Aronova se zasluga sastoji i u tome što je u francuskoj sociološkoj kulturi afirmirao djela i ideje Maxa Webera, »spašavajući ih, jednako kao i Durkheima, od plošne parsonsovske interpretacije i opirući se mnogima, osobito marksistima, koji su svako pozivanje na Webera smatrali a priori sumnjivim« (Bourdieu, 2001:190). Oživljavanjem interesa za Durkheima i afirmacijom Webera stvorena je klima koja je pogodovala izgradnji sociološke teorije, oblikovanju posebnih disciplina i koncepcijskom osmišljavanju empirijskih istraživanja. Iz te je klime proizašla cijela plejada značajnih francuskih sociologa, primjerice: Alain Touraine, Jean-Daniel Reynaud i Jean-Rene Treanton (na području sociologije rada), Viviane Isambert (sociologija obrazovanja), François-André Isambert (sociologija religije), Henri Mandras (ruralna sociologija), Paul-Henri Chombard de Lauwe (urbana sociologija), Joffre Dumazedier (sociologija dokolice) itd. Ta je klima, razumije se, utjecala i na Bourdieuov put do vlastitih socioloških stajališta.

Ali njegov je intelektualni vidokrug ipak bio širi od navedenih konjunktura. Preuzeo je i u svoju teorijsku konstrukciju ugradio ideje i koncepte niza mislilaca u kojima je pronašao »dobre i poticajne sugovornike« za vlastita shvaćanje društvenoga svijeta. Od Norberta Eliasa preuzeo je pojmove »navika« i »društvena konfiguracija«, pa su mu kritičari čak spočitavali da svojom glasovitom konceptualizacijom habitusa i polja nije učinio nikakav pomak koji bi zasluživao status originalnosti. Naročito je cijenio misao »kasnog« Ludwiga Wittgensteina jer je brojne njegove pojmove (igra, pravilo, običaj, navika, učenje) percipirao kao »golem prilog razumijevanju društvene igre, kao filozofiju bez žargona, patosa i arogancije svojstvene profesorijalno-institucionalnom intelektu« (Bouveresse, 1995:602; Chauviré, 1995:548-553). Prema velikom povijesničaru i teoretičaru umjetnosti Erwinu Panofskom odnosio se ne samo s uvažavanjem nego i s rječitim izrazima zahvalnosti, priznajući da ga je izravno nadahnula njegova teza o povezanosti gotičkog stilskog habitusa i duhovnih struktura skolastike. U djelima Gastona Bachelarda i francuskoj epistemološkoj tradiciji našao je poticaje

za svoje nastojanje da epistemologiju društvenih znanosti osloni na konstruktivističku filozofiju znanosti i da s te pretpostavke pristupi analizi znanstvenog polja. Pa ipak, najveći mu je uzor Blaise Pascal. »Svoja razmišljanja stavljam pod Pascalovu egidu...Uvjeren sam da je Pascal bio u pravo kada je govorio da istinska filozofija prezire filozofiju kao umišljenu, za samorefleksiju nesposobnu skolastičku iluziju« (Bourdieu, 1997:9–10). Taj ga je pascalovski motto metodički vodio u nastojanju da prokaže skolastičke iluzije sociologa koji oholo izriču »velike istine« i uvide kao da oni nemaju nikakve veze s njihovim pozicijama i dispozicijama u znanstvenom polju. Naglašavajući važnost znanja o uvjetima znanja zagovarao je onu vrstu socijalno-znanstvene analize koju je sam nazivao **refleksivnom sociologijom**.

BITNA SOCIOLOŠKA STAJALIŠTA I ZNANSTVENO-ISTRAŽIVAČKI UVIDI

U spletu svih spomenutih okolnosti, utjecaja i poticaja Bourdieu je više od četiri desetljeća razvijao svoja sociološka stajališta, teorijski se profilirao i intenzivno istraživao, obavljao zanat sociologa i angažirano se borio za javni, »praktični smisao« svojih znanstvenih uvida. Autor je impozantnog opusa koji sadrži više od trideset knjiga raznolike vrijednosti, ovisno o tome ocjenjujemo li ih prema kriteriju znanstveno-teorijske supstancijalnosti ili prema kriteriju eksplicitne javne angažiranosti. Iako je ta dva kriterija u Bourdieuvu slučaju teško odvajati, očigledno je da supstancijalno-teorijska djela tvore glavninu njegova opusa. Većina tih djela već su stekla status nezaobilazne referencijalne literature u suvremenoj sociologiji, primjerice: *Sociologija Alžira* (1958), *Nasljednici. Studenti i kultura* (1964; u koautorstvu s Jean-Claude Passeronom), *Zanat sociologa. Epistemološke pretpostavke* (1967; u koautorstvu s Jean-Claude Passeronom i Jean-Claude Chamboredonom), *Reprodukcija. Elementi za jednu teoriju obrazovnog sustava* (1970; u koautorstvu s Jean-Claude Passeronom), *Nacrt za jednu teoriju prakse* (1972), *Distinkcija. Socijalna kritika rasudne moći* (1979), *Praktični smisao* (1980), *Lekcija o lekciji* (1982), *Što znači govoriti. Ekonomija jezične razmjene* (1982), *Homo academicus* (1984), *Politička ontologija Martina Heideggera* (1988), *Državno plemstvo. Visoke škole i korporativni duh* (1989), *Pravila umjetnosti. Geneza i struktura književnog polja* (1992), *Odgovori. Za jednu refleksivnu antropologiju* (1992), *Praktični razlozi. O teoriji djelovanja* (1994), *Društvena upotreba znanosti. Za jednu kliničku sociologiju znanstvenog polja* (1997), *Pascalovske meditacije* (1997), *Socijalne strukture ekonomije* (2000), *Jezik i simbolička moć* (2001), *Znanost o znanosti i refleksivnost* (2001). Značajke Bourdieuova angažmana najvidljivije su u njegovim djelima: *Bijeda svijeta* (1993), *O televiziji* (1996), *Muška dominacija* (1998), *Protuudari I. Stajališta otpora neoliberalnoj invaziji* (1998), *Protuudari II. Za jedan europski socijalni pokret* (2000), *Razmišljanja o političkom polju* (2000), *Političke intervencije 1961–2001. Tekstovi i konteksti jednog specifičnog načina političkog djelovanja* (2002).

Što tvori supstancijalni Bourdieuov prinos sociološkoj znanosti? Neki ga interpreti i kritičari, skloni generalizacijama, bez ostatka svrstavaju među strukturaliste i poststrukturaliste i ocjenjuju ga na sličan način kao druge glavne protagoniste te orijentacije (Foucault, Derrida, Lyotard, Baudrillard). Međutim, iako je iskusio strukturalističku školu i poststrukturalističku reviziju, te u svojim mentalnim strukturama zadržao ponešto od njihova formativnog utjecaja, on je nadišao taj »model« mišljenja, pogotovo njegove pomodne aspekte, i neka od njegovih polazišta iskoristio za oblikovanje drukčijeg pristupa društvenim činjenicama. Drugi ga opet, imajući na

umu njegovu trajnu zaokupljenost socijalnim distinkcijama i opstojnošću socijalne bijede, smatraju marksistom »u krajnjoj instanci«, zanemarujući pritom da on u svim svojim djelima eksplicitno naglašava i potvrđuje odmak od bilo kakvog, posebno krutog socio-ekonomskog determinizma (Colas, 1991:27:30). Treći ga pak, na crti Durkheim, Parsons, Luhmann karakteriziraju kao tipičnog sociologa modernosti, fundamentalno zaokupljenog društvenom diferencijacijom. Ta ocjena, u najopćenitijem smislu, nije netočna ali zanemaruje činjenicu da su i modernost i diferencijacija u Bourdieuovoj analitičkoj perspektivi protumačeni na drukčiji, nov način. Najbliži je istini Philippe Corcuff koji ga, zajedno s Norbertom Eliasom i Anthonyjem Giddensom, smješta u »konstruktivističku galaksiju« suvremene sociologije (Corcuff, 1995:30–42). To nije ni homogena teorijska struja ni »nova škola«, ali joj je svojstveno to da društvene realitete poima kao povijesne i svakodnevne konstrukcije individualnih i kolektivnih aktera. Riječ »konstrukcije« odnosi se istodobno na ono što je stvoreno prethodnom praksom i na ono što se događa u tekućim procesima djelovanja. Stoga je **historičnost** jedan od središnjih pojmova konstruktivizma. Njime se izražava stajalište da se društveni svijet oblikuje polazeći od »prošlih predkonstrukcija«, da se u svakodnevnim postupcima i interakcijama društvenih aktera reproduciraju, preuzimaju, premještaju i preobražavaju prošli ali uspostavljaju i drugi društveni oblici, te da to nasljeđe prošlosti i to svakodnevno djelovanje stvaraju polje mogućnosti otvoreno prema budućnosti. U tom povijesnom procesu društveni se realiteti istodobno **objektiviraju i interioriziraju**, zbiva se interiorizacija izvanjskog i eksteriorizacija unutrašnjeg. Konstruktivizam ne robuje ni gotovim objektivnim tvorbama (»strukturalama«) ni izdvojenom, djelatno–svemoćnom subjektu. On nastoji premostiti uvriježeni jaz između objektivne i subjektivne strane društvenog djelovanja, između struktura i povijesti, sistema i aktera. Inzistira na združivanju konstruktivističkog poimanja znanosti i konstruktivističkog poimanja znanstvenog predmeta. Društvene su činjenice društveno konstruirane i svaki socijalni akter, kao i znanstvenik, na neki način konstruirati i nameće svoju specifičnu viziju stvarnosti, svoje gledište. »Stoga je sociologija, htjela ne htjela, neodvojiv dio borbi koje opisuje« (Bourdieu (2001:172).

U sklopu tog pristupa Bourdieuova bi se pozicija mogla označiti kao **strukturalistički konstruktivizam** (Corcuff, 1995:30). To proizlazi iz njegova često variranog samotumačenja u kojemu kaže: »Kad govorim o strukturalizmu i strukturalističkom pristupu želim reći da u samom društvenom svijetu postoje objektivne strukture nezavisne od svijesti i volje aktera, koje usmjeravaju ili prinudno uvjetuju njihove postupke i predodžbe. Kad govorim o konstruktivizmu želim naglasiti društvenu genezu, s jedne strane, obrazaca percepcije, mišljenja i djelovanja, koji tvore ono što nazivam habitusom, i s druge strane društvenih struktura, posebno onoga što nazivam poljima« (Bourdieu, 1987:147). U toj dvodimenzionalnoj, objektivnoj i subjektivnoj društvenoj realnosti objektivnim se strukturama naizgled pridaje stanoviti primat. Kad objašnjava svoja metodološka polazišta Bourdieu ističe da valja razlikovati dva momenta istraživanja: objektivistički i subjektivistički. »S jedne strane, objektivne strukture što ih sociolog konstruirati u objektivističkom aspektu, otklanjajući subjektivističke predodžbe aktera, jesu temelj subjektivnih predodžaba i predstavljaju strukturalne prisile koje uvjetuju interakcije. No, s druge strane, te se predodžbe također moraju uzeti u obzir žele li se razumjeti svakodnevne, individualne i kolektivne borbe koje teže preobrazbi ili očuvanju tih struktura« (Bourdieu, 1987:150). Ta formulacija, u kojoj objektivna dimenzija zauzima »prvo mjesto u diskursu«, mogla bi navesti na

zaključak da Bourdieuov konstruktivizam ipak završava u objektivizmu. Takav bi sud bio jednostran jer se on u svojim sociološkim radovima uporno i rječito odupire iskušenju da društveni svijet promatra s nekog »privilegiranog izvanjskog stajališta«. Cjelokupno je njegovo metodičko nastojanje usredotočeno na analizu »povijesnog djelovanja« u realno strukturiranom društvenom svijetu. On razvija onu vrstu sociološkog konstruktivizma koju je Louis Pinto nazvao **refleksivnim realizmom** (Pinto, 1998:147). Teoriju smatra jezgrom sociološkog zanata, ali se podjednako protivi teoretiziranju bez empirije i odbacivanju empirizma. Uvjeren je da se metode ne mogu odvajati od intelektualnog projekta, od objašnjenja i razumijevanja ovog ili onog dijela društvenoga svijeta. Sociologija je nemoguća bez zajedništva teorije i empirije, bez njihova stalnog ispreplitanja koje se, idealno govoreći, oblikuje kao »empirijska teorija«. Da bi znanstveno potkrijepio to stajalište, Bourdieu u *Zanatu sociologa* citira Maxa Plancka koji kaže: »Eksperiment nije ništa drugo do pitanje upućeno prirodi, mjera, naznaka odgovora. No prije nego što počnemo eksperiment moramo ga promisliti, to jest formulirati pitanje koje želimo postaviti prirodi, i prije nego što izlučimo zaključak o mjeri moramo ga interpretirati, to jest razumjeti odgovor prirode. Te dvije zadaće pripadaju teoretičaru« (Bourdieu, 1967:25). Vođen Planckovim postulatima, i uz sve teškoće njegove primjene, znanat sociologa odbacuje podjelu rada i teži istodobnosti i stalnoj međupovezanosti iskustvenog i teorijskog pristupa.

Ako uopće postoji nešto takvo kao prioritet objektivne dimenzije društvene stvarnosti, onda to proizlazi iz neophodnog »epistemološkog reza« između znanstvene spoznaje sociologa i »spontane sociologije« socijalnih aktera, čime se društvene znanosti približavaju prirodnim znanostima. Dakako, sociologija se ne može nadati jednodušnom priznanju koje prisvajaju prirodne znanosti i suđeno joj je da bude osporavana i kontroverzna. Uvijek joj prijete **heteronomija** koja je izrazitija ako su izvanjski pritisci jači i ako su otežani unutrašnji uvjeti postizanja **autonomije**. Utoliko joj je važniji »epistemološki rez« između znanstvenog i spontanog. Jedan je od njegovih izvora, bez sumnje, poznati Durkheimov sociološki imperativ koji nalaže odbacivanje »predpojmov« kao neznanstvenih ili predznanstvenih ideja o činjenicama društvenog svijeta. No usprkos reafirmaciji tog načela u stvarnim se analizama pokazuje da je taj odnos mnogo složeniji od jednostavne dihotomije između znanstvene i obične spoznaje. Stoga je za sociologa bitno da utvrdi temeljni načelni stav o »povijesnom djelovanju«, koji je toliko širok da uključuje sve društvene aktere ali i toliko konceptualno izražajan da naznačuje njihove međusobne razlike. Prema Bourdieuu »načelo povijesnog djelovanja, kako djelovanja umjetnika, znanstvenika ili vladatelja tako i djelovanja radnika ili sitnog funkcionara nije subjekt koji bi se sučeljavao s društvom kao izvanjski konstituiranim objektom. Ono ne prebiva ni u svijesti ni u stvarima već u odnosu između dvaju stanja društva, to jest povijesti objektivirane u stvarima, u obliku institucija (**polja**) i povijesti inkarnirane u tijelima, u obliku sustava trajnih i prenosivih dispozicija koje nazivam **habitusom**« (Bourdieu, 1982: 37-38). Odatle proizlazi da je susret **habitusa** i **polja**, »utjelovljene povijesti« i »stvarstvene povijesti«, glavni mehanizam proizvođenja društvenog svijeta. Habitus su zapravo društvene strukture naše subjektivnosti, koje se ponajprije oblikuju u prvotnim ljudskim iskustvima (primarni habitus) a potom u kasnijem procesu sazrijevanja (sekundarni habitus). Na taj se način, interiorizacijom izvanjskog, društvene strukture »upisuju« u naše umove i tijela.

Bourdieuova definicija habitusa kao sustava trajnih i prenosivih dispozicija znatno je preciznija i kompleksnija od Eliasove konceptualizacije (Cabin, 2001:24-27). Ona jasno daje do znanja da je riječ o »društvenom svijetu u pojedincu« i da to prvotno utjelovljenje uvjetuje načine ne koje pojedinac klasificirara i percipira društvenu zbilju. Bourdieuovo je poimanje dijalektički artikulirano jer je habitus istodobno proizvod i tvorac, **strukturiran i strukturirajući**, ovisno o individualnim položajima. Habitus plemićkog sina razlikuje se od habitusa seljačkog sina. On je neprestana nesvjesna interiorizacija. Objašnjavajući ga, Bourdieu rado poseže za Leibnizovom tvrdnjom koja kaže da smo mi u 90% naših činova puki automati. **Dispozicije** su sklonosti određenom načinu percipiranja, osjećanja, djelovanja i mišljenja koje svaki pojedinac, najčešće nesvjesno, pounutruje i utjelovljuje ovisno o svojim objektivnim životnim uvjetima i socijalnom položaju. Iako se mogu mijenjati tijekom životnog iskustva, one su **trajne** jer su u nama čvrsto ukorijenjene te se odupiru promjeni i na taj način dokazuju stanoviti kontinuitet osobnog života. **Prenosive** su jer, nakon što su stečene tijekom određenih iskustava (primjerice, obiteljskih), utječu i na druga područja iskustva (primjerice, profesionalna). One su **sustav** zbog toga što teže međusobnom jedinstvu. Ali Bourdieu upozorava da tendencijsko habitualno jedinstvo i kontinuitet osobe nije uvijek podudarno sa svjesnim i retrospektivnim osobnim umišljajima. Tu činjenicu naziva »biografskom iluzijom«. Riječ je pretežno o nesvjesnom jedinstvu i kontinuitetu, koje sociolog rekonstruira polazeći od mjesta aktera u prostoru društvenih klasa, od njihovih institucionalnih pozicija, slijeda njihovih iskustava u društvenom polju itd. Individualni su habitusi ujedinjajući ali i **zasebni**. Jer pripadajući nekoj klasi habitusa (bliskih s obzirom na životne uvjete i položaj odgovarajuće društvene grupe) pa, dakle, i određenim **klasnim habitusima**, svaki individualni habitus istodobno na specifičan način kombinira veću ili manju raznovrsnost društvenih iskustava. Postavlja se pitanje je li taj habitus puka reprodukcija društvene strukture koje su ga stvorile? Najkraći odgovor glasi: »Ukoliko je sučeljen s uobičajenim situacijama on je uglavnom reproduktivan, a ukoliko se pak zatekne u nepoznatim situacijama tada se može očitovati inovativno« (Bourdieu, 1979: 53).

Polja su ona strana cjelokupnog procesa na kojoj se zbiva eksteriorizacija unutrašnjeg. To je način na koji Bourdieu poima institucije. Poima ih relacionistički, ne kao supstancije nego kao konfiguraciju odnosa među individualnim i kolektivnim akterima. Polje je »autonomni mikrokozmos unutar društvenog makrokozmosa«, područje društvenog života koje se tijekom povijesti sve više autonomizira oko socijalnih odnosa, uloga i posjedujućih resursa, različitih od tih istih faktora u drugim poljima (Bourdieu, 2000:25). Ljude ne vode isti razlozi u ekonomskom, umjetničkom, novinarskom, političkom ili sportskom polju. Svako je polje istodobno polje snaga, obilježeno nejednakom razdiobom resursa i moći između vladajućih i podvlastenih, poprište borbi u kojima se društveni akteri sukobljavaju kako bi sačuvali ili promijenili postojeći odnos snaga. Bourdieu drži da i sama definicija polja, omeđivanje njegovih granica, može biti predmetom borbi, što taj pojam razlikuje od obično zatvorenijeg pojma »sustava«. Svako je polje bremenito trajnim konkurencijskim odnosima među njegovim akterima, s time da sudjelovanje »u igri« pretpostavlja minimum suglasja oko postojanja polja. Karakteriziraju ga specifični mehanizmi **kapitalizacije** njemu svojstvenih legitimnih resursa. U tom se sklopu, posve logično, retematizira i pojam **kapitala** koji sociološkoj analizi daje neophodnu dimenziju konkretnosti. Za razliku od Marxa i marksista, koji sve supsumiraju pod jednu vrstu kapitala (ekonomski

kapital), Bourdieu govori o mnoštvu kapitala (ekonomski kapital, socijalni kapital, kulturni kapital, simbolički kapital, politički kapital). Očigledna je, međutim, još jedna razlika. U Marxovu poimanju kapital je prije svega odnos a ne stvar ili nagomilano bogatstvo, a u Bourdieuovu razumijevanju to je ipak određena kvantitativna valičina, imetak, obujam raspoloživih resursa. Pritom najvažniju ulogu igraju **ekonomski i kulturni kapital**. U tom je pogledu dovoljno ilustrativna tvrdnja da se mjesto i razvoj pojedinca u društvenom prostoru organiziraju oko triju dimenzija: ukupnog obujma individualno raspoloživog kapitala; razdiobe ekonomskog i kulturnog kapitala (skupa dobara simboličke naravi koja se baštine iz vlastite socijalne sredine, kao što su vladanje jezikom, »dobre manire«, socijalni kodovi, kultiviranost, diplome itd.); razvojne mijene tih dvaju obilježja, koja dovodi do pomaka aktera u društvenom prostoru, do razvoja strategija reprodukcije, pretvaranja ekonomskog kapitala u kulturni kapital itd. (Bourdieu, 1979). Komentirajući to stajalište Alain Touraine zaključuje da su teze o kulturnom kapitalu jedan od najinovativnijih i »najsolidnijih« prinosi Bourdieuove sociologije. Danas je, kaže on, nedvojbeno da kulturni kapital jednako kao ekonomski kapital sudjeluje u određenju socijalnog položaja (Touraine, 2002:103).

Nadilazeći jednodimenzionalnu sliku društvenog prostora, usredotočenu ponajprije na ekonomsko promatranje kapitalizma, Bourdieuova se višedimenzionalna slika sastoji od mnoštva autonomnih polja, pri čemu svako od njih definira specifične načine dominacije. Ne radi se, dakle, o jednom, samo ekonomski pojmljenom kapitalizmu, obilježenom takozvanim glavnim i određujućim oblikom dominacije (»kapitalističkom eksploatacijom«), nego o različitim kapitalizacijama dominacija. U igri su disimetrični odnosi između pojedinaca i grupa, odnosi koji su stabilizirani u korist jednih i na štetu drugih. Neki od tih odnosa presijecaju različita polja, što najjasnije dolazi do izražaja u muškoj dominaciji nad ženama. Načini kapitalizacije istodobno su autonomni, sukobljeni (kao u primjeru klasičnog sukoba između posjednika ekonomskog kapitala i posjednika kulturnog kapitala, poslovnih ljudi i intelektualaca) i međusobno povezani različitim oblicima ispreplitanja (primjerice, kada neki akteri gomilaju ekonomske, kulturne i političke kapitale dok su drugi isključeni iz većine legitimnih kapitala). Ono što Bourdieu naziva **poljem moći** jest popriše uspostave odnosa između različitih polja i kapitala. Tu se odvija sučeljavanje dominantnih aktera različitih polja. »To je polje borbe za moć među nositeljima različitih moći« (Bourdieu, 1989:375).

Od Marxa je Bourdieu očigledno preuzeo stajalište o društvenoj zbilji kao sklopu **odnosa snaga** među društvenim grupama koje vode međusobnu povijesnu borbu. No isto je tako očigledno da je iz Weberova djela preuzeo stajalište prema kojemu je društvena stvarnost sklop **odnosa smisla** te da ona stoga ima i **simboličku dimenziju**. Odatle slijedi da predodžbe i jezik sudjeluju u oblikovanju društvene zbilje, što dakako ne znači da se u njima iscrpljuje sva zbilja. Da bi predodžbe i diskurs, drži Bourdieu, zadobili djelotvornost spram zbilje oni moraju ispuniti određene izvanjske društvene uvjete, uvjete koji su prethodno već upisani u umove i institucije. To se dade pokazati na primjeru »učinaka teorije«, to jest utjecaja što ih neka filozofska ili sociološka teorija (recimo, marksistička teorija klasne borbe) može izvršiti na društveni svijet. Učinci podrazumijevaju da akteri prihvaćaju elemente teorije i da se ona može osloniti na institucije. To je drugi modalitet već spomenutog odnosa između znanstvene i obične spoznaje, što znači da prijašnje sociološke teorije, zbog ostavštine svojih učinaka, moraju biti uključene u predmet analize današnje sociologije. Time se na-

glašava važnost simboličke dimenzije društvene stvarnosti, njezin utjecaj na načine mišljenja o odnosima dominacije (disimetrije resursa) među pojedincima i grupama.

Stoga Bourdieu i uvodi pojam **simboličkog nasilja**, koji spada u ključne tvorbe njegova konceptualnog repertoara. On naime ističe da se razni oblici dominacije ne mogu isključivo i trajno oslanjati na vojnu silu, premda je i njoj svojstvena stanovita simbolička dimenzija očitovanja. Pored sile neophodno im je da steknu legitimnost, da ih se prizna kao legitimne, to jest da zadobiju pozitivni smisao i »prirodnost« kako bi podvlašteni prihvatili vladajući poredak ostajući u **neznanju** o njegovim mehanizmima i njihovu neprirodnom, povijesnom i promjenjivom karakteru. Simboličko je nasilje »blago i maskirano« i provodi se uz privolu onih koji ga trpe. Sračunato je na umove a ne na tijela. U akademskom svijetu katkad se očituje kao **diskurs autoriteta** ili kao riječ **učitelja**. Upravo taj dvostruki proces, koji se sastoji od **priznanja** i **neznanja**, jest ono što tvori načelo simboličkog nasilja pa, prema tome, i legitimiranja različitih dominacija. Primjerice, kad nastavnik francuskog jezika na rubu neke učeničke zadaće napiše »izvrsno« ili »loše« on tim činom tendencijski naznačuje stanovitu socijalnu hijerarhiju jer se »izvrsnim« često označavaju posjednici legitimnog kulturnog kapitala a »lošim« oni koji su iz njega isključeni. Taj čin učenik najčešće raspoznaje kao sud o svojoj sposobnosti za francuski jezik ali pritom ne zna da je to i izraz određene socijalne dominacije (Bourdieu, 1977:32; Bourdieu, 1984).

Primjer nije izabran slučajno nego zbog toga što je povezan s Bourdieuovim trajnim istraživačkim interesom za obrazovnu i kulturnu tematiku u kojoj se zorno kristaliziraju socijalni odnosi razlikovanja, dominacije i reprodukcije (Dubet, 1991:45–47). Ta je tematika temeljito zahvaćena, istražena i objašnjena u djelima **Nasljednici**, **Reprodukcija** i **Distinkcija**. Dijagnosticirajući nejednaku zastupljenost različitih društvenih klasa u visokoškolskom obrazovanju Bourdieu kostatira da »školski sustav objektivno provodi eliminaciju koja je sve potpunija što se više spuštamo prema najobespravljenijim klasama« (Bourdieu, 1964:25). Istraživanja šezdesetih godina pokazala su izrazito slabu zastupljenost radničke djece u studentskoj populaciji (10% studenata na 35% aktivnog stanovništva). Socijalno je porijeklo, dakle, najznačajniji faktor diferencijacije studenata a neposredno djelujući razlozi te činjenice pretežno su kulturne a ne ekonomske naravi. Djeca slobodnih profesija i viših službenika stječu kulturu »prirodno, kao po nekoj vrsti osmoze«, zahvaljujući obiteljskom okruženju koje karakteriziraju biblioteke, posjećivanje muzeja, kazališta, koncerata itd. Za djecu nižih društvenih klasa škola je jedini način da dospiju do te kulture, što se dakako vrednuje uspjehom na sudiju. »Legitimna« kultura, vrednovana ispitima i diplomama, jest kultura povlaštenih klasa, pa obrazovanje, čak i ono znanstveno, »implicitno pretpostavlja korpus znanja, umijeća i pogotovo govornih vještina, koji tvori baštinu kultiviranih klasa« (Bourdieu, 1979:35; Cabin, 2002:28–35) Prema tome, ono što se smatra prirodnim najčešće je tek manifestacija određene sklonosti, povezana s društvenim vrijednostima i zahtjevima školskog sustava. Društvena se povlastica pretvara u individualnu zaslugu. »Za djecu seljaka, radnika, službenika i sitnih trgovaca kultura je zapravo akulturacija« (Cabin, 2002:29). Drugim riječima, škola je jedan od mehanizama društvene stratifikacije. Preko svojih brojnih »filtera« ona djeluje kao oruđe produbljivanja socijalnih nejednakosti. Najelitnije visoke škole (kao što je *Ecole normale d'administration*) služe upravo tome da reproduciraju dominantne klase. One su još selektivnije od sveučilišta jer najveći broj njihovih studenata (60%) potječe iz tog klasnog ambijenta. Na njima se uglavnom školuju djeca industrijalaca, kao što najveći

broj profesorske djece studira na prestižnoj Ecole normale supérieure. Visoke su škole instrumentalizirane u službi strategija koje reproduciraju dominantne slojeve. Lik *self-made mana* predstavlja tek iznimku jer samo 3% radničkih sinova dopijeva među krupne poslodavce.

Isti tip analize proteže se i na sferu kulturnih ukusa, na socijalna izvorišta njihova strukturiranja i reproduciranja. Bourdieu socijalno–kritički dekonstruira uvriježeno uvjerenje da se »o ukusima i bojama ne raspravlja«. Nejednaki pristup određenim kulturnim djelatnostima (kazalištu, muzejima, galerijama) ovisan je o društvenim klasama. Na djelu je proturječnost između **popularne estetike** oslonjene na kontinuitet umjetnosti i života, s jedne strane, i odnosa prema umjetnosti svojstvenog višim klasama, s druge strane. Iza distancirane estetske dispozicije buržuja krije se cijeli jedan sklop kodova i diskursa kojima je on ovladao zahvaljujući obiteljskoj socijalnoj sredini i školi. Dok posjednici najviših diploma preziru »obične fotografije«, niži se socijalni slojevi negativno odnose prema estetizirajućim fotografijama. Postoje uzvišena kulturna područja (klasična glazba, slikarstvo, kiparstvo, književnost, kazalište) i kulturne prakse koje su tek na putu stjecanja legitimnosti. Unutar svakog od tih područja vidljive su različite razine distinkcije. Definirajući ukus kao »sposobnost prosuđivanja estetskih vrijednosti« i dovodeći ga u vezu sa školskom razinom i socijalnoklasnim položajem, Bourdieu razlikuje tri vrste ukusa: **legitimni**, **prosječni** i **popularni**. (Bourdieu, 1979:13; Crespi, 1996:137). Legitimni je ukus privrženost umjetničkim djelima koja se smatraju »najvišima« (Bachova umjetnost fuge, Bruegelovo ili Goyino slikarstvo itd.). Razvija se ovisno o stupnju školske naobrazbe i najučestalije je vezan za habitus dominantnih klasa. Prosječni je ukus sklon manje vrijednim djelima najviših umjetnosti (**Rapsodija u plavom**, **Mađarska rapsodija**, **Utrillovo slikarstvo** itd.) i najčešće se očituje kao obilježje srednjih klasa. Popularni je ukus sklon »lakoj glazbi« ili kultiviranoj ali popularizacijom obezvrijeđenoj glazbi (Verdijeva **Traviatta**) i sličnim oblicima umjetnosti, a najčešći je među pripadnicima narodnih klasa. Društveni je prostor, kao što to pokazuje »socijalna kritika rasudne moći«, odnosno ukusa, konstruiran tako da omogućuje iščitavanje različitih strategija distinkcije. I tu pozicija svakog subjekta određuje koherentni skup praktičnih ponašanja, vrijednosti i ukusa, koji se oblikuju kao habitus. Habitus nastavnika, koji imaju manje ekonomskog a više kulturnog kapitala, posve je drukčiji od habitusa trgovaca ili sitnih poslodavaca. U pravu su oni Bourdieuovi tumači koji njegovu sociologizaciju ukusa ocjenjuju kao »sociološku denuncijaciju« Kantove estetike a **Distinkciju** kao djelo o »stilizaciji života« (Cabin, 2002:27). Ona pokazuje kako se iza ideje o rasudnoj moći slobodnog i kompetentnog pojedinca nalazi ideologija nadarenosti koja prikriva društvene determinante ukusa i posvećuje odnose dominacije. Snaga tih normi uvećava se samom činjenicom da su one interiorizirane. Preko habitusa društveni se svijet nadaje tako da oni koji »ne razumiju Stravinskog« u tome nalaze dodatni razlog uvjerenja u vlastitu nekompetentnost.

Do sličnih se zaključaka dolazi i u analizi političkog polja. Nije teško zapaziti da defavorizirane društvene kategorije pokazuju slab interes za politiku. Političko polje funkcionira prema ideologiji demokratske spontanosti, što znači da svi imaju jednako pravo na mišljenje, izražavanje i djeloavanje. No to je »demokratska iluzija« jer sustav u stvarnosti djeluje na cenzusni način, iako se cenzus ne temelji na bogatstvu. Podvlašteni interioriziraju osjećaj statusne nekompetentnosti, oni se samoisključuju te svoju moć prosuđivanja i odlučivanja »delegiraju« kompetentnima. »Političku sferu

monopoliziraju dominantne klase i sustav u kojemu živimo jest zapravo prikriveni cenzusni sustav« (Cabin, 2002:34). Motivi i postupci njegovih aktera vrlo su praktični iako su »zamućeni« jezikom »simboličkog nasilja«, osobito televizijskog, koji »mnogima nameće gotove izraze onoga što oni smatraju svojim iskustvom« (Bourdieu, 1993:42).

Uostalom, postupci svih društvenih aktera uvijek u sebi skrivaju neki **praktični smisao** i stoga sociologija nije puka pojmovna igra nego svojevrsna **teorija prakse**. U duhu tog shvaćanja Bourdieu je dobar dio svojih teorijsko–istraživačkih nastojanja posvetio sociologiji akcije, što najrječitije dolazi do izražaja u **Nacrtu za jednu teoriju prakse** i u **Praktičnom smislu**. Crpeći nadahnuće iz filozofskih pogleda Ludwiga Wittgensteina i Mauricea Merleau–Pontya to je nastojanje zaokupljeno kritikom **intelektualističkih pristupa**, odnosno teorija koje akciju svode na intelektualni pogled promatrača na štetu praktičnog pogleda onih koji djeluju. »Intelektualizam leži u činjenici da se u predmet uvodi intelektualni odnos prema predmetu, tako da se praktični odnos prema praksi nadomiješta predmetnim odnosom promatrača« (Bourdieu, 1980:58). U tom se smislu intelektualizam može definirati kao objektivizam koji akciju zahvaća »izvanjski i iskosa«, kao predmet spoznaje, ne vodeći računa o odnosu aktera spram vlastitog djelovanja. Jedna od posljedica objektivizma intelektualističke naravi evidentna je, primjerice, u tome da se tako shvaćenim i izvanjski analiziranim predmetima (»država«, »urbana politika«, »radnička klasa« itd.) pridaje homogenost i konzistentnost koja je svojstvena stvarima a ne tim fenomenima.

Tom teorijskom i intelektualnom odnosu prema djelovanju, što ga mnogi sociolozi i filozofi pogrešno pridaju akterima i na taj način poopćavaju svoja promatračka stajališta, Bourdieu suprotstavlja **praktični odnos prema praksi**. Drži naime da mi djelujemo u svijetu koji »nameće svoju prisutnost, svoje hitne zadaće, djela i riječi, činove zbog riječi, koji izravno nalažu postupke i iskaze a da se nikada ne očituju kao spektakl. U golemom nizu akcija možemo se kretati od prakse do prakse a da pritom ne dospijemo do diskursa i svijesti« (Bourdieu, 1980:124). Bourdieu, dakle, razlikuje dva stajališta: stajalište promatrača koji o akciji reflektira i raspravlja i stajalište aktera koji djeluje, »obuzet hitnošću i žarom akcije«. Akcija se pokorava »logici koja nije logika logike« već praktična logika, zaokupljena onim »o čemu se radi«. Usredotočen na taj praktični odnos prema praksi, on smatra da treba istraživati »glavnu kompetenciju« aktera, a to je upravo praktični smisao, koji je upisan u tijela i pokrete tijela i koji se očituje samo u situaciji, u sučeljenju s praktičnim problemima (bilo da je riječ o igraču tenisa tijekom natjecanja, o radniku za strojem, o političaru na nekom zboru ili o filozofu u nekoj raspravi). Kao neodvojiv dio habitusa, praktični smisao omogućuje akteru da u djelovanju ekonomizira svoje mišljenje i energiju. On je, u neku ruku, izvedbeni, operativni čimbenik **ekonomije prakse**. Intelektualizam ga gubi iz vida kao da su njegovi proizvodi posve nezavisni od odnosa društvenoga svijeta. U **Pascalovskim meditacijama** Bourdieu iznosi jednu od svojih najznačajnijih teza: **nema čistih ideja**. Intelektualne tvorbe (filozofija, ideologije, književnost, fikcija, stvaralaštvo) proizlaze iz društvenih struktura svoje epohe. One su »strukturalno homologne« društvenom prostoru (polju) u koje su upisane. Prividno najapstraktnije, najuniverzalnije ideje, ideje filozofske refleksije, znanstvenog rada ili umjetničkog stvaralaštva, duboko su usađene u uvjete svoga nastanka. No kad je riječ o sociologiji umjetnosti, ona se mora razgraničiti ne samo od »estetskog idealizma« specijalista i ljubitelja umjetnosti, koji zaboravljaju »utjecaje kolektivnih snaga« i habitusa, nego i od meha-

nicističkog determinizma (teorije odraza), koji nije u stanju pojmiti važnost kulturnog kapitala, simboličke prakse i relativne autonomije polja. Lik pisca ili autonomnog, kreativnog umjetnika (kao što su Flaubert i Manet) nije drugo do sociopovijesna konstrukcija koja se pojavljuje tek u 19. stoljeću. Iz analize koja je provedena u **Pravilima umjetnosti** vidi se kako je tekao proces autonomizacije književnog polja i kako se ta tendencija sukobljavala s nositeljima političke i ekonomske moći. Zahtjev »umjetnosti radi umjetnosti« bio je pojmljen kao pravo da se piše neovisno o političkom angažmanu i komercijalnoj prinudi. Književno polje funkcionira kao »tržište simboličkih dobara«: kritičkih rasprava, izdavačkih politika, njihovih strategija moći. »Nije dovoljno reći da je povijest polja povijest borbe za monopol nametanja legitimnih kategorija percepcije i vrednovanja. Upravo je borba ono što tvori povijest polja. Ono se borbom temporalizira« (Bourdieu, 1992:90).

INTELEKTUALNE BORBE

Termin »borba«, kojim obiluje Bourdieuov sociološki rječnik, izražava duboko socijalnu i socijalno angažiranu narav njegove misli. Ne treba se stoga čuditi intelektualnim borbama koje je vodio u posljednjoj fazi svoga života i koje su ga na neki način obilježile kao teorijskog, po nekima i agresivnog lidera sociološke kritike neoliberalizma. »Logika moga djelovanja, kaže on, dovela me je do toga da nadmašim granice koje sam si zadao u ime ideje objektivnosti. Ta mi se ideja pokazala kao oblik cenzure. Morao sam izaći iz znanja znanstvene zajednice kako bih ponudio čvrste teorijske temelje onima koji pokušavaju razumjeti promjene suvremenog svijeta« (Bourdieu, 2001:52). Neoliberalno ustrojstvo globalizacije glavna je meta njegovih kritičko-teorijskih obračuna. Uvijek je, osobito u djelu **Socijalne strukture ekonomije**, dokazivao da je tobožnji automatizam tržišne ekonomije zbiljski uklopljen u neke socijalne strukture te da **fatalizam ekonomskih zakona** nije ništa drugo do maska određenih oblika socijalne politike. To je politika **depolitizacije** koja ekonomskim snagama pridaje neumoljivu snagu i oslobađa ih svake kontrole. »Ono što se deskriptivno i normativno naziva globalizacijom nije posljedica ekonomske fatalnosti već određene, svjesne i dogovorene politike koja je liberalne pa čak i socijaldemokratske vlade ekonomski razvijenih zemalja navela na to da se liše moći kontrole nad ekonomskim snagama. To je politika koja je dogovorena u kabinetima velikih međunarodnih organizacija, kao što je Međunarodna trgovinska organizacija, ili unutar mreža multinacionalnih poduzeća (primjerice, Investment Networka, sastavljenog od pedeset multinacionalki poput Fiata, Daimler Benza, British Petroleum, Rhone Poulenc), koja na različite načine, osobito pravne, nameću svoju volju državama« (Bourdieu, 2000; Bourdieu, 2002:30).

Suprotno toj **politici depolitizacije i demobilizacije**, Bourdieu zagovara obnovu zbiljske politike, to jest politike kao mišljenja i djelovanja, koja nadrasta političke i sindikalne borbe unutar nacionalnih država. Svjestan svih teškoća takvog nauma, on ipak obznanjuje inicijativu za konstituiranje jedinstvenog **europskog socijalnog pokreta** koji bi bio u stanju okupiti različite, nacionalno i internacionalno razjedinjene pokrete. Vjeruje da je to nedvojbeni cilj svih aktera koji se žele suprotstaviti vladajućim snagama. Bez obzira na brojne razlike, ti su pokreti po mnogočemu slični. Oni su proizašli iz odbacivanja tradicionalnih oblika političke mobilizacije, usmjereni su na posve određene, konkretne i značajne ciljeve društvenog života (stanovanje, zaposlenost, zdravlje itd.), skloni su izravnoj akciji vezanoj za neposredne probleme i, napo-

kon, gaje solidarnost kao taktičko načelo većine svojih borbi. Nasuprot neoliberalnoj politici koja pridonosi slabljenju sindikata, fleksibilizaciji i oskudici sve većeg broja najamnika, kao otežavajućeg faktora bilo kakve zamisli o jedinstvu, Bourdieu je s osobitim mobilizacijskim patosom propagirao novu organizaciju europskih socijalnih snaga, koja bi nadrasla fragmentaciju ciljeva i nacionalnih ograničenosti, podjelu među pokretima i sindikatima. Vjerovao je da su moguće institucije u kojima će sučeljavanje i rasprava predstavljati faktore dinamizacije a ne razlaza. Zalagao se za uspostavu stabilne i djelotvorne međunarodne mreže međunarodnih revandikativnih akcija koje nemaju ništa zajedničko s oficijelnim aktivnostima organizacija poput Europske konfederacije sindikata. Smatrao je da se različiti pokreti mogu objediniti samo ako su sučeljeni sa specifičnim i ograničenim a ne općim i nejasnim situacijama.

Taj aktivistički i programatski jezik, kojim se izražava socijalni otpor trendovima nezaposlenosti i isključivanja što ih je proizvela neoliberalna logika rasta, ima svoje istraživačko pokriće u *Bijedi svijeta*. To je voluminozno djelo na kojem su, pod Bourdieuovim vodstvom, radila 23 sociologa i koje je sastavljeno od dugih razgovora s brojnim osobama na nižim razinama socijalne ljestvice. U njemu se spoznaja o »bijedi svijeta« crpi iz neposredno-iskustvenih iskaza aktera, iz »**aktivnog i metodičnog** slušanja koje maksimalno nastoji smanjiti simboličko nasilje istraživača nad ispitanicima« (Bourdieu, 1993:906). Na taj se način razotkriva ne toliko (ili ne isključivo) »bijeda životnih uvjeta« koliko jedan moderniji oblik bijede, »bijeda položaja«, u kojoj se opravdane težnje svakog pojedinca prema sreći i osobnom razvitku neprekidno sučeljavaju s neuhvatljivim prisilama i zakonima. Sučeljeni su naime s prikrivenim nasiljem što ga stvaraju »nalozi školskog tržišta«, »neumoljive zapreke tržišta rada i stanovanja«, »podmukle agresije profesionalnog života« itd. Govoreći o stvarnim dometima tog sociološkog zahvata Bourdieu izražava stanovitu skepsu, ali to je ona vrsta skepse koja ne odustaje od korisnosti intelektualnog angažmana. On kaže: »Osvijestiti mehanizme koji život čine bolnim, neizdrživim ne znači neutralizirati ih. Objelodaniti proturječnosti ne znači riješiti ih. No koliko god sumnjali u djelotvornost sociološke poruke, ne možemo prihvatiti da je njezin mogući učinak ništavan. Onima koji pate on otkriva mogućnost da svoju patnju povežu s društvenim uzrocima i da opravdaju svoje zahtjeve. Utvrđivanjem društvenih, kolektivno zamagljenih izvorišta svih oblika nevolje pokazuje se da je društveni prostor, oboružan znanjem, moguće i promijeniti« (Bourdieu, 1993:494).

Borbenost Bourdieuove sociološke kritike devedesetih je godina poprimila još oštrije tonove u njegovim okršajima s medijima, posebno televizijom. Mnogi su, ne bez argumenata, zapazili da on zapravo i nije razvio neku koherentniju teoriju komunikacije, informacije i medijske zbilje te da je u tom pogledu ispod analitičke razine kakvu su već šezdesetih godina dosegнули Edgar Morin, Roland Barthes, Georges Friedman, Robert Escarpit i Jacques Ellul, a pogotovo ispod razine recentnih teorijskih eksplikacija informacijske revolucije i informacijskog društva. No Bourdieu, po svemu sudeći, nije ni kanio objašnjavati ono što je u međuvremenu već objašnjeno i istraženo. Ono što je htio postići svodi se na intenciju da »medijasferu« podvrgne neumoljivom kritičkom sudu koji je sukladan njegovu poimanju znanosti, dominacije i socijalnih odnosa. Načini upotrebe medija silno su ga iritirali pa nije ni čudno da su njegovi stavovi naišli na žestoke protuudare »tvoraca javnosti«. Televiziju je smatrao opasnom a njezinim je novinarima zamjerao podložnost i manipulaciju. »Televizija, kaže on, izvrgava velikoj opasnosti različita područja kulturne proizvodnje, umjet-

nost, književnost, filozofiju, pravo kao i politički život i demokraciju» (Bourdieu, 1996:43). Ona propagira nacionalističke ideje i oblikuje manihejsko poimanje svijeta. Prikriva realnost dominacije i cenzurira sociološke i kritičke analize »koje su jedine u stanju prosvijetliti mišljenje mnoštva«. (Ruano–Borbalan, 2002:76). Privilegira *fast thinkerse*, svoje pomagače i ortake, koji misle samo iz logike uvriježenih ideja i na događaje reaguju dok su vrući. To nije pravo mišljenje jer u žurbi se ne može misliti. Televizijski su kanali pod pritiskom ekonomskih interesa koji zahtijevaju konkurenciju i sve više opterećuju novinarski zanat. Novinari su zbog toga većinom frustrirani, nespokojni i podložni. Cijela medijska sfera, pritisnuta zakonima kapitalističke ekonomije, danas je ugrožena važnošću televizije i njezinim ciničnim, populističkim senzacionalizmom. Novinari se, kao intelektualni proizvođači, »kreću u jednom polju koje je znatno ovisnije o izvanjskim snagama nego sva druga polja kulturne proizvodnje, matematičko polje, književno polje, pravno polje, znanstveno polje itd.« (Bourdieu, 1996:43).

Bourdieuove stavove, koliko god bili intransigentni, ne bi trebalo tumačiti kao jednostavni izraz besciljnog ogorčenja ili intelektualnog prezira. Brojnim intervencijama i, posebno, knjigom *O televiziji* htio je samo potaknuti promjenu kulturnog polja koje je danas u rukama velikih komunikacijskih grupa. Prokazujući utjecaj televizije i novinara na sve kulturne proizvođače on ne ispostavlja »index krivaca« već se zalaže za program djelovanja i promjene u kojemu bi sudjelovali »pisci, znanstvenici, novinari i nositelji monopola ili kvazimonopola nad instrumentima difuzije« (Bourdieu, 1996:45). No ni taj programatski i afirmativni stav nije uspio udobrovoljiti Bourdieuove oponente koji drže da je njegov pogled na medijasferu predmediološki, idealistički i tvrdo redukcionistički. Prigovara mu se da u svojoj »svađi« s elektronskim medijima i novinarima ne pravi razliku između **komunikacije** i **transmisije**. Stvara naime pogrešno uvjerenje da primatelj u potpunosti i bez ikakve modifikacije prihvaća poruku odašiljatelja te da između namjere odašiljatelja i recepcije nema nikakva razilaženja. Primatelj se, kažu kritičari, odupire služeći se brojnim »filterima« kako bi sačuvao svoju slobodnu volju. »Činjenice stalno opovrgavaju staru tezu o pasivnosti primatelja, koju su Bourdieu i njegova škola implicitno preuzeli, ali ona omogućuje da se na polju komunikacije propita problem otuđenja i dominacije društvenih aktera« (Wolton, 2002:73). Taj empirijski argumentirani ali načelno uravnoteženi kritički stav ipak priznaje da je naglašeni i namjerni Bourdieuov redukcionizam izraz sociološkog uvida prema kojemu medijasfera postaje sve značajnijim poljem socijalnog i kulturnog života te da joj upravo zbog toga, dok je još vrijeme, valja pristupiti ne samo sredstvima teorijsko–objektivističkog diskursa nego i argumentima angažirano–aktivističkog uma.

LITERATURA

- Aron, R. (1967). *Les étapes de la pensée sociologique*. Paris: Editions Gallimard.
- Bourdieu, P., Passeron, J. C. (1964). *Les Héritiers. Les étudiants et la culture*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P., Passeron, J. C., Chamboredon, J. C. (1967). *Le Métier de sociologue. Préalables épistémologiques*. Paris: EHESS.
- Bourdieu, P. (1977). Sur le pouvoir symbolique. *Annales*, Vol. 32, No 3.
- Bourdieu, P. (1979). *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1980). *Le Sens pratique*. Paris: Minuit.

- Bourdieu, P. (1982). **Leçon sur la leçon**. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1984). **Homo academicus**. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1987). **Choses dites**. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1989). **La Noblesse de l'Etat. Grandes écoles et esprit de corps**. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1992). **Les Règles de l'art**. Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. (1993). **La Misère du monde**. Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. (1996). **Sur la télévision**. Paris: Liber/Raison d'agir.
- Bourdieu, P. (1997). **Méditations pascaliennes**. Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. (2000). **Propos su le champ politique**. Paris: Presses Universitaires de France.
- Bourdieu, P. (2000). **Les structures sociales de l'économie**. Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. (2001). **Contre-feux II. Pour un mouvement social européen**. Paris: Liber/Raison d'agir.
- Bourdieu, P. (2001). **Science de la science et la réflexivité**. Paris: Raison d'agir éditions.
- Bourdieu, P. (2002). Le objectifs d'un mouvement social européen. **Le Monde**, 25. janvier.
- Bouveresse, J. (1995). Règles, dispositions et habitus. **Critique**, No. 579/580.
- Brochier, J. J. (1991). Bourdieu en 20 dates. **Magazine littéraire**, No. 301, octobre.
- Cabin, Ph. (2002). A propos de La Distinction. **Sciences humaines**, numéro spécial.
- Cabin, Ph. (2002). Dans les coulisses de la domination. **Sciences humaines**, numéro spécial.
- Chauviré, Ch. (1995). Les philosophes lisent Bourdieu. **Critique**, No. 579/580.
- Colas, D. (1991). Le Marx de Bourdieu: de la continuité à la rupture. **Magazine littéraire**, No. 301, octobre.
- Corcuff, Ph. (1995). **Les nouvelles sociologies**. Paris: Nathan.
- Crespi, F. (1996). **Manuale di sociologia della cultura**. Roma–Bari: Editori Laterza.
- Dortier, J.F. (2002). Les idées pures n'existent pas. **Sciences humaines**, numéro spécial.
- Dubet, F. (1991). Le sociologue de l'éducation. **Magazine littéraire**, No. 301, octobre.
- Ferenczi, Th. (2002). Pierre Bourdieu, le sociologue de tous les combats. **Le Monde**, 25. janvier.
- Leroux, J.V. (1998). **Le Savant et la Politique. Essai sur le terrorisme sociologique de Pierre Bourdieu**. Paris: Grasset.
- Martucelli, D. (1999). **Sociologies de la modernité**. Paris: Gallimard.
- Pinto, L. (1998). **Pierre Bourdieu et la théorie du monde social**. Paris: Albin Michel.
- Ruano–Borbalan, J.C. (2002). Sur la télévision. **Sciences humaines**, numéro spécial.
- Singly, F. (2000). Une autre façon de faire de la théorie. **Sciences humaines**, numéro spécial.
- Tietmeyer, H. (1998). Le monde n'est pas aussi simple qu'on le croit. **Le Monde**, 9. mai.
- Touraine, A. (2002). Le sociologue du peuple. **Sciences humaines**, numéro spécial.
- Wacquant, L. J. D. (1995). Durkheim et Bourdieu: le socle commun et ses fissures. **Critique**, No. 579/580.
- Wolton, D. (2002). Une critique de la critique: Bourdieu et les médias. **Sciences humaines**, numéro spécial.

PIERRE BOURDIEU. SOCIOLOGY AND ENGAGEMENT

Rade Kalanj
Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

This article gives a syntactic overview of sociological ideas and public engagements (intellectual battles) of Pierre Bourdieu, one of the most important sociologists of the second half of the 20th century. First are analyzed the cultural and theoretical circumstances (conjunctures) that influenced Bourdieu's intellectual profile (marxism structuralism, durkeimism), and then are elaborated his most important and original contributions to sociology. It is shown that Bourdieu belongs to that sociological orientation, which has been called structuralist constructivism, constructivist realism or reflexive sociology. In this sense, presented are important notions of his sociology, especially the notions of habitus, field, historical activity, capital, reflexivity, reproduction and distinction. It has been insisted on the deep social engagement of Bourdieu's views, and within this framework special attention is given to his both provocative and questionable attitudes towards globalization, neoliberalism and the media.

Key words: *distinction, domination, social space, habitus, legitimate culture, field, education, reproduction, symbolic violence, taste*

PIERRE BOURDIEU. SOZIOLOGIE UND ENGAGEMENT

Rade Kalanj
Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden die soziologischen Ideen und öffentliches Engagement (intellektuelle Kämpfe) Pierre Bourdieus, eines der wichtigsten Soziologen der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, dargestellt. Zunächst werden die kultur-theoretischen Umstände (Konjunktoren) analysiert, die Bourdieus intellektuelles Profil (Marxismus Strukturalismus, Durkheimismus) beeinflussten, und dann folgt eine Darstellung seiner grundlegenden und originären Beiträge zur Soziologie. Es wird gezeigt, dass Bourdieu derjenigen soziologischen Strömung gehört, die von den einen als strukturalistischer Konstruktivismus, von den zweiten als konstruktivistischer Realismus und von den dritten als reflexive Soziologie bezeichnet wird. In diesem Sinne werden wesentliche Begriffe seiner Soziologie problematisiert, und zwar vor allem folgende Begriffe: Habitus, Feld, historische Tätigkeit, Kapital, Reflexivität, Reproduktion und Distinktion. Hervorgehoben wird das tiefe soziale Engagement von Bourdieus Ansichten, und in diesem Zusammenhang wird besondere Aufmerksamkeit Bourdieu's sowohl provokativen als auch umstrittenen Einstellungen über die Globalisierung, den Neoliberalismus und die Medien geschenkt.

Grundausrücke: *Distinktion, Domination, gesellschaftlicher Raum, Habitus, legitime Kultur, Feld, Bildung, Reproduktion, symbolische Gewalt, Geschmack*